

Společenské třídy a manželství

Příspěvek k diskusi o umístění žen v sociální struktuře

NORMAN STOCKMAN

Univerzita v Aberdeenu, Skotsko

Class and marriage

A contribution to the gender and stratification

Abstract: The article provides concise information about the debate that has been conducted in British sociological circles (and to some extent elsewhere) concerning the way in which gender differences and inequalities should be treated within class and stratification theory. The author has opened up some of underlying issues raised in the "British Debate" by organizing the discussion around the following question: "Is it possible for a husband and wife to be in different social classes?" He outlines six possible answers to this question. In the final section he stresses that it is necessary: 1. to leave open the possibility that the world of work is not the only one relevant to the study of inequality; 2. to include work in the domestic sphere into class and stratification theory; 3. to abandon the assumption that no social collectivity larger than the household could be a plausible unit for class analysis.

Sociologický časopis, 1991, Vol. 27 (No. 3: 364-376)

V Británii (a částečně i v jiných zemích) proběhla v posledních deseti letech diskuse o tom, jak v rámci teorie tříd a stratifikace pojednat rozdíly a nerovnosti mezi muži a ženami. Ještě do nedávna používaný konvenční přístup rozdíly mezi muži a ženami zcela ignoroval a zacházel s nimi, jakoby patřily do jiné sociologické přihrádky než výzkum a teorie tříd a stratifikace. Třídní struktura byla zkoumána prostřednictvím struktury profesní, přičemž se vůbec nebralo v úvahu, zda danou profesi vykonává žena nebo muž. Výzkum sociální mobility byl výzkumem sociální mobility mužů, neboť výběrové soubory zahrnovaly pouze muže. Byla-li jednotkou analýzy rodina, výběrový soubor rodin byl běžně konstruován na základě seznamu přednostů domácnosti, obvykle mužů, a třídní postavení rodin bylo určováno na základě jejich zaměstnání.

V 70. letech a začátkem 80. let toto konvenční pojetí napadly AckEROVÁ [1973] a DELPHYOVÁ [1984], které tvrdily, že je založeno na neudržitelných předpokladech týkajících se jednak místa ženy v rámci a mimo profesní strukturu a jednak struktury domácnosti.

Do protikytu přešel s vášnivou obhajobou konvenčního pojetí GoldthORPE [1983] a příspěvky na toto téma se pak začaly množit (viz zejména [CropmTONOVÁ, Mann 1986]). Udržet si přehled o všech argumentech, které se v rámci této diskuse vynořily, je stále obtížnější. Na první pohled by se mohlo zdát, že nejde o nic jiného než o čistě empirický problém, zda a nakolik se bude lišit rozložení domácností v třídní struktuře, budou-li do analýzy zahrnuta zaměstnání ostatních členů domácnosti a nikoli pouze jejího přednosty.

Goldthorpe původně tvrdil, že rozdíl by neměl být zásadní povahy, protože zaměstnání žen má převážně jen podpůrný význam a může být v analýze rozdílů životních šancí domácností ponecháno stranou. Tento argument byl z nejrůznějších stran zpochybňován. Pahl [1984] tvrdil, že se posiluje polarizace mezi dvěma skupinami domácností. Na jedné straně jsou to domácnosti, kde je v daný moment značný počet členů zapojen do trhu práce a každý z nich přináší mzdu, čímž zlepšuje životní šance domácnosti jako celku i v průměru na hlavu. Na straně druhé jsou to domácnosti, které z různých důvodů nejsou s to stabilizovat na trhu práce ani jednoho svého člena: domácnosti s minimálně kvalifikovanými příslušníky, neúplné rodiny, rodiny s invalidními členy apod. Bonney [1988] na základě cenových dat dokazoval, že zaměstnání žen sociální strukturu opravdu ovlivňuje, neboť posiluje a zdůrazňuje rozdíly mezi domácnostmi, odvozené od zaměstnání mužů. Ještě složitěji se situace jeví Brittenovi a Heathovi [1983; Heath, Britten 1984], kteří poukazují na relativně velký počet "třídně smíšených" domácností, kde postavení ženy a muže v rámci profesní struktury je tak výrazně odlišné, že v třídní struktuře zaujímají jiné postavení než domácnosti, kde mají na trhu práce všichni členové stejné postavení.

Debata o Brittenově a Heathově přístupu, která vyvolala diskusi o třídně smíšených rodinách, ukázala, že v sázce je daleko více. Takový přístup totiž dává, ať už implicitně či explicitně, zcela konkrétní odpovědi na některé specifické otázky, které jsou v pozadí celého problému: Jak naložit s množstvím lidí produktivního věku, převážně žen, které vůbec nespádají do profesní struktury? Je vůbec práce v domácnosti relevantní zkoumání sociální struktury? Zde se pak vynořují další otázky: Je pro teorii a výzkum sociální struktury vhodnou jednotkou analýzy domácnost či individuum? Jsou to koneckonců individua, jak se často zdůrazňuje, a nikoli domácnosti či rodiny, kdo přímo obsazují konkrétní pozice v profesní struktuře, kdo prodávají svoji pracovní sílu na trhu práce či tam naopak pracovní sílu nakupují.

Považujeme-li za jednotku analýzy spíše individua než domácnosti, je to proto, že domácnost může mít dva či více členů, jejichž pozice je v rámci profesní struktury či mimo ni různá. Tuto možnost zahrnuje pojem "třídně smíšená rodina". Tato implikace však vyprovokovala nedůvěřivou reakci zastánců konvenčního pohledu, jako např. Goldthorpa a Lockwooda [1986] a daný problém se tak stal velmi citlivým tématem.

V této stati se pokusím poodkrýt některá z témat, která jsou v pozadí "britské diskuse" o postavení žen v sociální struktuře a vypreparovat odpověď na otázku, zda manželé (jakožto nejběžnější příklad domácnosti s více než jedním členem) mohou příslušet k různým společenským třídám. V následující části uvádím nejrůznější možné odpovědi na tuto otázku. Závěrečná část je pak úvahou o sociologických problémech, které se, přikročíme-li k řešení problému "integrace žen do teorie tříd" [Dale et al. 1985], objevují.

Společenské třídy a manželství

Mohou manželé příslušet k různým společenským třídám¹? Na tuto zdánlivě jednoduchou otázku existuje nejméně šest odpovědí, z nichž dvě jsou kladné a čtyři záporné.

1. První odpověď bychom vlastně mohli pominout. Jde o "konvenční názor", který postuluje ortodoxní analýzu sociální a třídní struktury a jehož zastáncem je Goldthorpe [1983, 1984]. Odpověď zní: nikoli, manželé nemohou příslušet k různým společenským třídám. Nejvhodnější jednotkou analýzy třídní struktury je rodina, a všichni členové rodinné domácnosti sdílejí v třídní struktuře stejnou pozici. V pozadí této odpovědi se skrývá předpoklad, který Goldthorpe uvádí explicitně. Jde o to, že cílem analýzy třídní struktury je pochopit strukturu životních šancí a jednání, postojů a světových názorů. Důraz na strukturu je zároveň zdůrazněním kontinuity a stability. Struktura životních šancí a kulturních hodnot přechází v třídních společnostech z generace na generaci, nikoli sice více méně uniformně jako v kastovní společnosti, opírající se o uzavřené statusové skupiny, ale natolik pravidelně, že se v třídních zkušenostech různých sociálních skupin prosazují jasné rozdíly. Výrazným rysem tohoto pojetí dále je, že existenci sociální mobility sice nepopírá, nicméně ji považuje za omezenou. Změny v profesní struktuře a rozdíly v porodnosti různých společenských tříd si ji mohou vynucovat. Lidé narození v různých společenských třídách však mají různé šance a sociální mobilita se tak spíše udržuje v hranicích třídní společnosti. Transmise příležitostí, životních šancí a kulturních hodnot se primárně odehrává v rodině a rodina je tudíž nejvhodnější jednotkou analýzy třídní struktury.

V duchu těchto předpokladů ortodoxní přístup vždy považoval za indikátor třídního postavení rodiny zaměstnání hlavy domácnosti (obvykle muže). K takovému přístupu podle Goldthorpe opravňuje skutečnost, že zaměstnán je zpravidla pouze muž a základní determinantou životních šancí rodiny a jejího sociálně politického chování je jeho povolání. Dokonce i v případech, kdy je zaměstnána i žena, je pravděpodobné, že segregace povolání z hlediska pohlaví činí její povolání podřadným a má proto na životní šance rodiny jako takové menší vliv. Později však Goldthorpe přiznal, že "dominantní profesí" v rodině mohou mít i jiní členové domácnosti [Erikson 1984] a může mít proto smysl měřit třídní pozici rodiny touto dominantní profesí. Ačkoli tento přístup do jisté míry přiznává oprávněnost "sexistické"² kritiky ortodoxního přístupu, od jeho logiky se výrazně neodchyluje: i nadále tvrdí, že manželé nemohou příslušet k různým společenským třídám.

¹) Tuto otázku je třeba striktně odlišit od otázky stupně manželské endogamie v třídní struktuře. Otázka, kterou se zde zabývám, má pro teorii tříd a vrstev "strategický" význam a teprve až bude rozřešena (či pominuta), bude jasno o relevanci dat týkající se manželské endogamie. Diskuse na toto téma viz [Penn 1985: 152 an.].

²) Jde o diskriminaci zejména žen, vyplývající z předsudku o jejich schopnostech a funkci v rodině. Teoreticky se může sexismus týkat i mužů. Obecně tedy jde o předsudky na základě pohlaví. (Pozn. překl.)

2. Druhý přístup tuto ortodoxnost opustil a připouští, že jednotlivé pozice v profesní struktuře, či obecněji v třídní či sociální struktuře, zaujímají jednotlivci. Vhodnými jednotkami analýzy třídní struktury jsou tedy spíše jednotlivci než rodiny či domácnosti. Jednotlivec zaujímá v rámci formální ekonomiky určitou pozici jakožto zaměstnavatel nebo zaměstnanec a od ní se pak odvozuje jeho třídní postavení. Manželé mohou mít různá zaměstnání a oprávněně proto v rámci třídní struktury zaujímají individuální pozice [Stanworthová 1984]. Z toho vyplývá, že na otázku, zda manželé mohou příslušet k různým společenským třídám, je třeba odpovědět kladně. Dojde-li k tomu, že manželé mají různé profese, jejichž umístění v třídní struktuře se liší, spadají do dvou různých tříd.

Z hlediska analýzy třídní struktury není na této nejdůslednější a nejvíce "individualistické" verzi uvažovaného přístupu nic zajímavého. Je-li jednotkou analýzy třídní struktury individuum a nikoli rodina, není pro teoretiky třídního přístupu třídní příslušnost členů rodiny či jiných jednotek nijak zajímavá. Není však jasné, zda vůbec nějaký teoretik takto striktní verzi tohoto přístupu vyznává. Například E. O. Wright a jeho spolupracovníci vzali ve výzkumu třídní struktury Spojených států v roce 1980 za jednotku analýzy individuum a náhodně vybrali členy domácnosti bez ohledu na jejich pohlaví, což jim umožnilo analyzovat pozice mužů a žen nezávisle na sobě [Wright et al. 1982: 717, 722]. Wright se však později k tomuto tématu vrátil a zjistil, že třídní rozdělení členů rodiny má pro analýzu třídní struktury skutečně teoretický význam, neboť "lze předpokládat, že formování tříd bude tím snazší, čím budou rodiny z hlediska třídní příslušnosti homogennější a naopak heterogennost bude v tomto směru spíše brzdou" [Wright 1985: 225]. Takový předpoklad je v souladu s Goldthorpovým názorem a znovu nastoluje teoretický význam rodiny, ale jen potud, pokud je rodina místem interakce individuí stejného či různého třídního postavení. Ačkoli Wright klade důraz na individuum jakožto jednotku analýzy třídní struktury, v novějším příspěvku k diskusi tvrdí, že individua své třídní pozice odvozují přímo od svého vztahu k výrobním prostředkům a zprostředkovaně od svých vztahů k dalším lidem, jejichž pozice jsou určeny přímo. Nejdůležitější z těchto vztahů je manželství. Manželé tak mají třídní postavení zprostředkované vztahem svých partnerů k výrobním prostředkům.

3. Třetí přístup je krokem vpřed i vzad. Připouštěním možnosti, že manželé mohou mít profese, které jsou v třídní struktuře umístěny různě, navracejí se někteří teoretikové k rodině jakožto jednotce analýzy, ale za relevantní třídnímu postavení rodiny považují profese obou partnerů. Rodiny tak jsou v třídní struktuře umisťovány na základě kombinované klasifikace uvažující profese žen i mužů [Pahl 1984: 204; Britten, Heath 1983: 53]. Tento přístup, jinak podobný prvnímu, poskytuje více informací relevantních třídním znakům domácnosti. Pro účely třídního postavení rodiny uvažuje namísto pouze jedné profese, tj. přednosty domácnosti či osoby s dominantní profesí, profese obou dospělých členů domácnosti. Britten a Heath tak poskytují novou "mapu" britské třídní struktury [1983: 54], v níž namísto všeobecně předkládaného obrazu třídní struktury jakožto série vrstev profesních skupin uspořádaných do tvaru pyramidy či krystalu ji prezentují v podobě oddělených bloků rodin s různými kombinacemi profesí.

Údajnou výhodou tohoto přístupu je, že větší objem informací pokrývajících životní šance a třídní chování rodin i jejich jednotlivých členů poskytuje více explanačních možností. Lze ukázat, že rodiny s žádným, jedním či dvěma členy umístěnými v profesní struktuře se od sebe v mnoha ohledech liší: např. pokud jde o rodinný příjem, fertilitu či volební chování. Zejména u "třídně smíšených rodin", tj. rodin, kde mezi třídním postavením jednotlivých členů probíhá důležitá třídní hranice, lze údajně nalézt řadu odlišných charakteristik. Tato teze byla později testována pod Marshallovým vedením na univerzitě v Essexu a ukázalo se, že ob-
stojí. Třídně smíšené rodiny se od svých homogenních protějšků skutečně výrazně liší. V rámci modrých a bílých límečků [Marshall et al. 1988: 136; Leiufrudová, Woodwardová 1987, 1988]; viz také [Goldthorpe 1984; Erikson, Goldthorpe 1988], mají třídně smíšené rodiny méně vyhraněné "třídní vědomí," zejména se liší v "třídní sebereflexi" a "třídním chováním" (viz také [McRaeová 1986]).

Jak tedy zní tentokrát odpověď na otázku, zda mohou manželé příslušet k různým třídám? Jakožto jednotlivci mohou zcela zřejmě mít různé profese a tyto profese mohou být takové povahy, že partneři budou zařazeni do různých společenských tříd. Podle tohoto přístupu nejsou prvky třídní struktury jednotlivci, ale rodiny, a členové rodin sdílejí stejné postavení. Je-li rodina z třídního hlediska homogenní, nenarazíme na žádný velký konceptuální problém. V tzv. třídně smíšených rodinách určité kombinace profesí, které partneři zastávají, údajně vytvářejí odlišné, nové třídní pozice sdílené všemi členy rodiny. Tyto pozice zřejmě působí ožehavé konceptuální problémy, podobné těm, které ve svém komentáři identifikovali Britten, Heath a Goldthorpe [Goldthorpe 1984: 494]. Co se stane, ptá se Goldthorpe, když jeden člen rodiny, zpravidla žena dočasně opouštějící trh práce, přestane být zaměstnán? Řekneme pak, že rodina náhle změnila své třídní postavení? A podobně se její postavení rázem změní, až se žena do zaměstnání opět vrátí? Pokud ano, podotýká Goldthorpe, vytvoříme vysokou falešnou sociální mobilitu a takto definované třídní kolektivity budou velmi nestabilní. V opačném případě, odpovídajícím zřejmě názoru Brittena a Heathe, není jasné, co nového kombinovaná klasifikační metoda určování třídního postavení rodiny přináší.

4. Všem třem přístupům, které jsme zatím probrali, je společné přijetí předpokladu, že klasifikační schémata třídního postavení či profesí lze konstruovat, aniž bychom věnovali pozornost pohlaví těch, kdo jednotlivá postavení zaujímají. Pouze za tohoto předpokladu lze otázku, zda manželé mohou příslušet k různým společenským třídám, zodpovědět bez komplikací. Čtvrtý přístup, dávající na tuto otázku zcela jinou odpověď, se tohoto předpokladu zříká. Řada autorů poukazuje na vysoký stupeň segregace mužů a žen v profesní struktuře, a to jak horizontální, tak vertikální, a navrhuje vypracovat žebříčky profesí pro muže a ženy zvlášť [Murgatroydová 1982; Abbotová a Sapsford 1987]. Tento návrh obchází problém kongruence třídních pozic manželů a otevírá cestu radikálnímu názoru Ken Prandyové, že konstrukce samostatných klasifikačních schémat profesí pro muže a ženy by měla vycházet z předpokladu, že "individua interagují na základě sociální rovnosti, tj. převážně jen s tím, kdo má podobný životní styl" [Prandyová 1986: 148] a jsou to právě manželé, kdo sdílejí podobný životní styl a jejichž sociální postavení je přibližně stejné.

Prandyová proto navrhuje řadit profese v žebříčku tak, aby stupeň třídní homogenity manželského páru byl maximální. Obecně je tento přístup podobný návrhu Oldmana a Illsleyho [1966], kteří již před lety vytvořili žebříček mužských profesí tak, že vzali v úvahu relativní podíl manuálních a nemanuálních zaměstnání manželek příslušníků jednotlivých profesních skupin. Čím vyšší byl podíl manželek s nemanuálním zaměstnáním, tím vyšší byl status profese manželů. Z konceptuálního hlediska je přístup Prandyové podobný, ale z technického hlediska rafinovanější. Aby dosáhla maximálního stupně homogenity, testuje žebříček profesí i z druhé strany, tj. profese žen z hlediska zaměstnání jejich manželů. Tvrdí, že takový přístup je ze sociologického hlediska mnohem vhodnější, neboť věnuje striktně sociálnímu charakteru sociální diferenciaci daleko více pozornosti, zejména její zakotvenosti ve vztazích sociální interakce, než ekonomickým či technickým charakteristikám profesí či třídních pozic, které jsou jako definiční charakteristiky užívány daleko častěji.

Zdá se, že pro řešení našeho problému, tj. zda mohou manželé příslušet k různým společenským třídám, jsou důsledky výše uvedeného pojetí zřejmé. Běžně si jsou manželé rovni a manželstvím svoji sociální rovnost demonstrují. Profese však je pouze jednou, i když významnou charakteristikou, která se při určování této rovnosti bere v úvahu. Dochází-li běžně k manželství mezi příslušníky určitých profesních skupin, je to jasný důkaz, že jsou tyto profesní skupiny považovány za sociálně rovnocenné. Manželství, v nichž mají partneři profese, které jsou běžně považovány za sociálně nerovné, budeme považovat za výjimku. Manželé tak mohou příslušet k různým společenským třídám, ale pouze reziduálně, jako zanedbatelné výjimky z pravidla.

Všechny přístupy, o nichž jsem se dosud zmínil, předpokládaly, že analýze tříd a stratifikace je relevantní jedině zapojení v oficiální ekonomice. Pouze třetí přístup - kombinovaná klasifikace - bere v úvahu nezaměstnané a osoby v domácnosti (převážně ženy). Jenom z tohoto důvodu jsou rodiny se dvěma příjmy klasifikovány jinak než rodiny s jedním příjmem, kdy jeden z partnerů není zapojen do formální ekonomiky. Předpoklad, že páteří třídní struktury je profesní struktura, zřejmě nejlépe odráží "slepost" většiny teorií a výzkumu tříd a stratifikace "vůči rozdílu mezi muži a ženami" [Kreckel 1983: 305]. Nejde totiž jen o to, že neplacenou práci v domácnosti vykonávají převážně ženy, ale také o to, že existence práce spojené s trhem práce závisí převážně na tom, že placené zaměstnání je ostře odděleno od zpravidla neplacené práce v domácnosti, a to i v tom případě, kdy toto striktní oddělení nelze v praxi dodržet.

Toto omezení opouští i pátý přístup. Sylvia Walbyová [1986, 1990] tvrdí, že nedostatek většiny feministických kritik konvenčního stratifikačního výzkumu tkví v přijetí předpokladu, že neplacená práce žen v domácnosti je irrelevantní. Odpověď na otázku, jaké je třídní postavení ženy zaměstnané na plný úvazek v domácnosti, pak nemůže být jiná než konvenční. Walbyová proto navrhuje, aby práce v domácnosti byla uznána za práci, rodina za pracoviště a ženy, které jsou v domácnosti na plný úvazek, byly zahrnuty do analýzy třídní struktury. Čím jiným se liší práce v domácnosti od každé jiné práce, než tím, že není placena? Nejenom, že je zcela konkrétním druhem práce (neboť obsah práce v domácnosti je v různé

době a v různých rodinách různý), ale je vykonávána i v konkrétních výrobních vztazích [Delphyová 1984: 90]. Ženy v rodinách vynakládají podle Walbyové více práce (placené i neplacené) než jejich manželé, aniž by za to byly patřičně odměněny, což je vlastně součást nejasně vymezeného závazku obsaženého v manželské smlouvě, která se od smlouvy uzavřené na kapitalistickém trhu práce výrazně liší. Na základě těchto výrobních vztahů tvoří vlastně manželé a manželky samostatné třídy, přičemž roli vykořisťovatelské třídy hrají manželé. Walbyová dále tvrdí, že v této třídní pozici jsou pouze manželky vůči svým manželům, nikoli tedy všechny ženy. Ženy však tvoří statusovou skupinu osob, které se v určitém období svého života velmi často dostávají do třídního postavení manželky.

Ženy v domácnosti na plný pracovní úvazek mají tudíž své třídní postavení definováno výrobními vztahy v rodině. Ne všechny manželky jsou však v domácnosti na plný pracovní úvazek; vysoký a stále se zvětšující podíl žen v různých obdobích života nastupuje do placeného zaměstnání. V takovém případě získávají podle Walbyové druhé třídní postavení, které je definováno jejich placeným zaměstnáním. Mnoho vdaných žen má proto "dvojí sociální postavení" [Walbyová 1986: 39]: jedno ve vztahu ke svým manželům jakožto ženy v domácnosti a druhé ve vztahu ke svým zaměstnavatelům (včetně případu, kdy zaměstnávají samy sebe) jako zaměstnankyně. Podobně má dvojí třídní postavení většina ženatých mužů, jedno jakožto manželé a druhé na pracovním trhu.

Odpověď na otázku, zda mohou být manželé ve dvou různých společenských třídách, se tak dále komplikuje. Podle tvrzení Walbyové je třeba uznat, že manželé mohou mít zaměstnání, která je umísťují do různých tříd (druhý přístup), to však není všechno. Nerovnoprávné postavení se zatím systematicky projevovalo pouze v oblasti zaměstnání. Systematicky nerovnoprávné postavení manžela a manželky však nalézáme i v další oblasti, v rodině. Rodinu proto nelze považovat za jednotku analýzy tříd či vrstev, neboť není jednotkou, v jejímž rámci existuje rovnost (což implicitně zpochybňuje předpoklad Prandyové). Naopak, rodina je sféra nerovnosti. Je také místem, kde dochází k transmisi nerovnosti mužů a žen v rodině. Jejím prostřednictvím dochází k přenosu ekonomického a kulturního kapitálu, které jsou z hlediska pohlaví asymetrické [Delphyová, Leonardová 1986].

6. Do přehledu diskutovaných problémů jsem zahrnul i tvrzení, že individuální třídní příslušnost v rámci rodinné jednotky by znamenala oslabení celé teorie a analýzy třídní struktury. Falešná mobilita a nestabilita společenských tříd jakožto kolektivit, kterou s sebou kombinovaná klasifikace nese, Goldthorpovi postačuje k přesvědčení, že konvenční pojetí je i nadále životaschopné. Podle Wrighta a Marshalla existence třídně heterogenních či třídně smíšených rodin oslabuje pevnost hranic tříd a stupeň třídního uvědomění. I když jsou oba naposledy uvedení autoři či autorské kolektivy ochotni uznat, že manželé mohou příslušet k různým společenským třídám, činí tak spíše polovičatě, takže jejich společné, i když různě modifikované přesvědčení, že existence tříd je stále hlavní charakteristikou současných kapitalistických společností, je trochu oslabeno.

Rovněž poslední přístup, o němž se chci zmínit, se tohoto přesvědčení vzdává. Fakt, že na základě zvyšující se účasti žen ve formální ekonomice dochází stále častěji k "třídní" diferenciaci v rámci rodin stejně jako mezi nimi, je

považován za určitý důkaz oslabení významu tříd. Zastánci tohoto názoru jsou přesvědčeni, že pokud musíme na otázku týkající se rozdílné třídní příslušnosti manželského páru odpovědět na dostatečně vysoké hladině významnosti kladně, pak už společenské třídy neexistují. Nebo obráceně, pro existenci tříd jakožto identifikovatelných kolektivit je nezbytné, aby většina rodin tvořila z hlediska třídní příslušnosti homogenní jednotky. To je také podstata argumentace Kreckela [1989]. Ve svém důsledku jde o inverzi ke Goldthorpeovu "konvenčnímu názoru", který je založen na v podstatě stejných předpokladech, ale vede k opačnému závěru.

Závěr je v zásadě negativní. Růst významu pohlaví jakožto nezávisle "ne-vertikální dimenze" nerovnosti je jednou z mnoha změn, která by měla sociologům dodat odvahy myslet spíše "mimo třídy a statusy [Beck 1987] ve směru k nerovnosti bez stratifikace" [Wrong 1974] než beznadějně (či s nadějí?) lpět na ortodoxních koncepcích třídní struktury či stratifikačních systémů. Jak by z tohoto hlediska mělo být do takového nového přístupu k sociální nerovnosti včleněno pohlaví, je otázkou budoucnosti (vizi této budoucnosti viz [Kreckel 1990]). Vše, co dnes víme, je, že bude třeba změnit předmět diskuse, a že otázka, zda manželé mohou příslušet k různým společenským třídám, přestane být důležitá.

Komentář a nové náměty

Základní předpoklad tkví v tom, že sférou aktivity relevantní otázce nerovnosti je oblast práce [Kreckel 1990: 130]. V rámci tohoto předpokladu je "nejkonvenčnější" zužovat práci na práci placenou. "Nekonvenční" přístupy, jako například výše uvedený přístup Walbyové, se od tohoto základního přístupu neodchylují, ale pojem práce rozšiřují o neplacenou práci žen v domácnosti. Mnoho autorů, které konvenční důraz na "veřejný svět placené práce" neuspokojuje, má sklon, jak zdůrazňuje Staceyová, přenést konceptuální rámec z tohoto světa do služeb analýzy "soukromého" světa práce v domácnosti [Staceyová 1986: 222], což vede k tomu, že "diskuse o práci v domácnosti" nemá uspokojivý průběh. Tato obvykle (ne však vždy) marxismem inspirovaná tendence je nicméně schopná pokrýt jen část strukturovaných společenských nerovností ovlivňujících životní šance a máme-li definovat práci jako jakoukoli aktivitu, která nárokuje nějaké životní šance, je nezbytné počítat s možností, že svět práce není jediným světem, který je relevantní studiu nerovnosti.

I když přiznáme, že svět práce je jednou z hlavních oblastí, v jejímž rámci jsou nerovnosti analyzovány, dotýká se diskuse o pohlaví a stratifikaci dalších předpokladů o sociální strukturaci práce. Všichni autoři, ať užívají jakýchkoli argumentů, mají sklon předpokládat, že oddělení práce ve formální ekonomice od práce v domácnosti je zcela jasně institucionalizováno. Práci ve formální ekonomice vykonávají převážně, v kapitalistické společnosti vždy, jednotlivci, kteří uzavírají pracovní smlouvy; práci v domácnosti pak vykonávají převážně ženy, a to mimo rámec pracovní smlouvy. Tento předpoklad však konvence obsažené v zákonu o zaměstnanosti a v bilanci národního důchodu jen obléká do sociologického hávu. Víme, že z této jednoduché dichotomie existuje celá řada výjimek. Jsou to převážně všechny aktivity spadající do nejrůzněji nazývané

"neformální", "černé", "šedé", "neoficiální" či "volontérské" ekonomiky. Částečně jde o práci, kterou by bylo možné začlenit do formální ekonomiky pouze s tím rozdílem, že odměna není nikde zaregistrována. Částečně jde o práci v domácnosti, kterou vykonávají lidé, kteří nepatří do dané domácnosti, jako součást služeb, které nejsou formálně monetarizovány. Zahrnuje však také práci jiných osob, které pracovní smlouvu neuzavřely a přesto ji částečně plní: příkladem může být práce žen, které se "provádaly i za manželovo zaměstnání" [Finchová 1983]. Identifikace tohoto jevu tak odhaluje další aspekt předpokladu, že "profese" vykonávají jednotlivci a tudíž jednotkou analýzy sociální struktury profesní nerovnosti je logicky individuum a nikoli domácnost. Je však všeobecně známo, že tento přístup není vhodný ani pro analýzu soukromě hospodařící zemědělské rodiny ani pro drobné podniky (ačkoli jsou na místě pochybnosti, zda jde v těchto případech o profese) a předpoklad Finchové v tomto směru poskytuje další argumenty.

Diskuse se opírá o další předpoklady o rodinách a domácnostech. Znejistujícím je již sám fakt, že terminologie zcela nesystematicky kolísá mezi "rodinou" a "domácností" (ne tedy pouze v mém, jak uznávám, poněkud netaktním přehledu). Pro představitele této oblasti výzkumu jsou příznačné dva předpoklady. Domácnosti jednak považují za stabilní jednotky, v nichž žije velká většina lidí, a zároveň předpokládají, že kromě zvyšujícího se počtu jednočlenných a dvoučlenných domácností představuje většina zbývajících domácností nukleární rodiny. I oficiální statistiky takto v zásadě celý problém předkládají. Už Kemény [1984] vyjádřil pochybnost, zda jde o něco jiného než o artefakt procesu sociální konstrukce. Předpokládá se rovněž, že jednotkou analýzy třídní struktury nemůže být žádná sociální kolektivita větší než domácnost. To je důsledek dnes téměř bezvýhradně přijímané teze, že v industriálních společnostech příbuzenské vztahy ustupují do pozadí. Zdá se, že řada účastníků diskuse o konvenčním pojetí domácnosti jakožto jednotky analýzy třídní struktury tvrdí, že v moderních společnostech není pro tento názor v důsledku rozvoje individualismu prostor. Existuje také řada důkazů, které to potvrzují. Nicméně lze doložit i pravý opak. V rámci reprezentativního vzorku britské populace v produktivním věku například tři čtvrtiny dotázaných tvrdily, že nejdůležitějším faktorem určujícím sociální zařazení člověka je to, "komu se narodil" [Marshall et al. 1988: 147]. Je zcela jasné, jak autoři zdůrazňují, že třídní pozice se podle mínění dotázaných přímo dědí, nebo jsou často děděny zdroje, které budoucí třídní postavení individua určují. Toto zjištění zcela zřejmě svědčí o tom, že na příbuzenskou kontinuitu klade populace moderních společností větší důraz, než sociologové obvykle připouštějí. Pokud tomu tak opravdu je, měla by být eventualita, že vhodnými komponentami sociologicky propracovaného názoru na strukturu sociální nerovnosti jsou spíše příbuzenská seskupení než domácnosti, být alespoň jedním z diskutovaných bodů.

Jsem přesvědčen, že všechny výše rozebrané předpoklady je třeba rozhodně odmítnout nebo je alespoň zrelativizovat. Chceme-li propojit analýzu tříd či vrstev se studiem nerovností mužů a žen, je třeba se podle mého názoru opřít o tři předpoklady, které jsou dosud mimo hlavní téma diskuse: 1) teorie tříd či vrstev založená na předpokladu, že ústřední postavení zaujímá práce a profese musí být

nahrazena teorií opírající se o multidimenzionální analýzu strukturované sociální nerovnosti; 2) taková multidimenzionální analýza musí zahrnovat nejen rozdíly, ale i to, co je životním šancím individuí společné, a to jak v rámci rodinných domácností, tak mezi nimi; 3) metodologickým rozhodnutím, zda bude za jednotku analýzy považováno individuum či rodinná domácnost, se nesmí zároveň dojít k vyloučení vzájemných vztahů mezi rodinnými domácnostmi, zvláště mezi těmi, které jsou v příbuzenském vztahu. Vzhledem k tomu, že tento námět je značně rozsáhlý, mohu zde pouze nastínit, co vše by měl zahrnovat.

Mnoho autorů "neoweberiánské" tradice trvalo na tom, že je užitečné pracovat s multiplicitou sociálně strukturovaných základů nerovnosti životních šancí [Runciman 1970]. Kreckelův požadavek, aby sociologie systematicky propojila jednotlivé dimenze stratifikace a jejich vzájemné vztahy, mne přesvědčil daleko více než vršení těchto dimenzí v podobě nesčetných proměnných, jako jsou: profese, příjem, vzdělání, národnost atd., v jejichž distribuci zřejmě existuje nerovnost. Kreckel [1982] navrhl model identifikující čtyři "zdroje", které jsou zřejmě nerovnoměrně distribuovány: "bohatství", "znalosti", "hierarchická uspořádání" a "výběrová sdružování" (či diskriminace). Tato nerovnoměrná distribuce může být posilována "shora" "objektivní" podporou autority státu často konstituované jako právně vymahatelná práva (např. vlastnická práva) a zároveň "zdola" "subjektivní" podporou v zásadě nikým nezpochybňovaným prestižním žebříčkem, který nerovnosti propůjčuje legitimitu. Do tohoto modelu lze zakomponovat a v jeho rámci popsat určité aspekty nerovnosti, které mezi muži a ženami existují v oblasti distribuce materiálních zdrojů, jako je majetek a příjem, či symbolických zdrojů, jako je vzdělání a kvalifikace, podobně jako nerovnosti ve struktuře hierarchického uspořádání (pracovní postup). I když si jsou jednotlivé statusy de iure rovny, což je třeba zdůraznit, sexistická ideologie či podobné stereotypy považované za samozřejmé budou výše uvedené nerovnosti subjektivně podporovat.

V rámci takového modelu může být i rodinná domácnost analyzována jakožto místo, kde si muži a ženy nejsou rovni. Například v rozdělování jídla či v kontrole rodinného rozpočtu [Pahl 1989] lze pozorovat nerovnosti "bohatství" v rámci domácnosti. Často jsou zjevné i rozdíly i ve "znalostech" v rámci jedné domácnosti, pokud jde například o rodinnou socializaci a profesní výchovu dcer a synů. Kreckelovi bych však z teoretického hlediska doporučil, aby chápal rodinnou domácnost jako samostatnou formu "hierarchického uspořádání", kde je hierarchie založena na takových kritériích, jako je věk a pohlaví, která jsou více méně institucionalizována. Odmítnutí jazyka tříd a výlučného marxizujícího důrazu na práci by tedy mohlo být považováno za příklon k duchu páté, "feministické" odpovědi na původně položenou otázku týkající se tříd a manželských párů.

V rámci multidimenzionálního modelu strukturované sociální nerovnosti by mohly být konečně řešeny i příbuzenské vztahy přesahující rodinnou domácnost. Zatímco konvenční přístupy k třídám a stratifikaci přikládají největší váhu získávání materiálních zdrojů prostřednictvím formální ekonomiky a trhu práce, multidimenzionální model by mohl otevřít problém multiplicity zdrojů. Jeden z takových zdrojů, příbuzenství, je při studiu vyspělých společností často zanedbáván, ačkoli většina sociologů a antropologů by považovala za absurdní nechat je

stranou při studiu preindustriálních společností. Jisté formy bohatství, jako je např. společné vlastnictví domu, ponecháme-li stranou peníze v podobě půjček a darů, jsou i nadále do značné míry přenášeny v rámci příbuzenského systému. Množí se i důkazy o tom, že rodina a příbuzenství zůstávají v různých rovinách sociální hierarchie ústředními zdroji dosahování kulturního a sociálního "kapitálu" neboli "vědomostí" a zdrojů "výběrového sdružování" (viz např. [Marceauová 1989; Finchová 1989; Griecová 1987]). Otázka, kterou je třeba v tomto případě zodpovědět, se týká vzájemného umístění mužů a žen v těchto příbuzenských sítích a schopnosti ovlivňovat transmissi zdrojů, které toto umísťování diferencují.

Diskuse o "pohlaví a stratifikaci" otevřela nové cesty, které jsou výzvou teorii a výzkumu. Cílem mého pokusu rozplést některá z klíčových tvrzení tím, že jsem se zaměřil na otázku tříd a manželství, bylo ukázat, jak snadno lze přijetím celkově omezujících předpokladů a pojmů uhnout z širokého bulváru do křivolakých uliček. Alternativní program, který jsem zde načrtnul, nemůže být ničím jiným než nárysem mapy velkého měřítka, která zhruba naznačuje, jak by tyto uličky mohly vypadat, kdyby zde nebylo tolik omezujících předpokladů.

Přeložila Jadwiga Šanderová

Literatura

- Abbotová, P., R. Sapsford. 1987. *Women and Social Class*. London: Tavistock.
- Ackerová, J. 1973. "Women and social stratification: a case of intellectual sexism." *American Journal of Sociology* 78: 936-45.
- Barkerová, S., D. Allenová (eds.). 1976. *Dependence and Exploitation in Work and Marriage*. New York: Longman.
- Beck, U. 1987. "Beyond status and class: will there be an individualized class society?" In: *Modern German Sociology*, ed. by V. Meja et al. New York: Columbia University Press.
- Bonney, N. 1988. "Gender, household, and social class." *British Journal of Sociology* 39: 28-46.
- Britten, N., A. Heath. 1983. "Women, men and social class." In: *Gender, Class and Work*, ed. by Gamarnikowova et al. London: Heinemann.
- Connell, R. W. 1987. *Gender and Power: society, the person and sexual politics*. Cambridge: Polity Press.
- Cromptonová, R., M. Mann (eds.). 1986. *Gender and Stratification*. Cambridge: Polity Press.
- Daleová, A., G. N. Gilbert, S. Arberová. 1985. "Integration women into class theory." *Sociology* 19: 384-409.
- Delphyová, C. 1984. *Close to Home: A Materialist Analysis of Women's Oppression*. London: Hutchinson.
- Delphyová, C., M. Leonardová. 1986. "Class analysis, gender analysis, and the family." In: *Gender and Stratification*, ed. by R. Cromptonová, M. Mann (eds.). Cambridge: Polity Press.
- Erikson, R. 1984. "Social class of men, women and families." *Sociology* 18: 500-514.
- Erikson, R., J. Goldthorpe. 1988. "Women at class crossroads: a critical note." *Sociology* 22: 545-554.
- Finchová, J. 1983. *Married to the Job: wives' incorporation in men's work*. London: George Allen and Unwin.
- Finchová, J. 1989. *Family Obligations and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

- Garnikowová, E. et al. (eds.). 1983. *Gender, Class and Work*. London: Heinemann.
- Garnseyová, E. 1978. "Women's work and theories of class stratification." *Sociology* 12: 223-224.
- Goldthorpe, J. 1983. "Women and class analysis: in defence of the conventional view." *Sociology* 17: 465-488.
- Goldthorpe, J. 1984. "Women and class analysis: a reply to the replies." *Sociology* 18: 490-499.
- Goldthorpe, J., C. Payne. 1986. "On the class mobility of women: results from different approaches to the analysis of British data." *Sociology* 20: 531-556.
- Griecova, M. 1987. *Keeping it in the family: social networks and employment change*. London: Tavistock.
- Heath, A., N. Britten. 1984. "Women's jobs do make a difference: a reply to Goldthorpe." *Sociology* 18: 475-489.
- Kemeny, J. 1984. "The social construction of housing facts." *Scandinavian housing and planning research* 1: 149-164.
- Kreckel, R. 1982. "Class, status and power? Begriffliche Grundlagen für eine politische Soziologie der sozialen Ungleichheit." *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 34: 617-648.
- Kreckel, R. 1989. "Klasse und Geschlecht: die Geschlechtsindifferenz der soziologischen Ungleichheitsforschung und ihre theoretischen Implikationen." *Leviathan* 17: 305-321.
- Kreckel, R. 1990. "New' social inequalities and renewal of the theory of social inequalities." In: *Organization theory and class analysis: new approaches and new issues*, ed. by S. R. Clegg. Berlin: Walter de Gruyter.
- Leiulfsrudová, H., A. E. Woodwardová. 1987. "Women at class crossroads: repudiating conventional theories of family class." *Sociology* 21: 393-412.
- Leiulfsrudová, H., A. E. Woodwardová. 1988. "Women at class crossroads: a critical reply to Erikson and Goldthorpe's note." *Sociology* 22: 555-562.
- Lockwood, D. 1986. "Class, status, and gender". In: *Gender and stratification*, ed. by R. Crompton, M. Mann. Cambridge: Polity Press.
- McRaeová, S. 1986. *Cross-class families: a study of wives' occupational superiority*. Oxford: Oxford University Press.
- Marceauová, J. 1989. *A family business? The making of an international business elite*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marshall, G. et. al. 1988. *Social class in modern Britain*. London: Unwin Hyman.
- Murgatroydová, L. 1982. "Gender and occupational stratification." *Sociological Review* 30: 574-602.
- Oldman, D., R. Illsley. 1966. "Measuring the status of occupations." *Sociological Review* 14: 53-72.
- Pahl, J. 1989. *Money and marriage*. London: Unwin.
- Pahl, R. E. 1984. *Division of labour*. Oxford: Basil Blackwell.
- Penn, R. 1985. *Skilled workers in the class structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Prandyová, K. 1986. "Similarities of life-style and occupations of women." In: *Gender and stratification*, ed. by R. Cromptonová, M. Mann. Cambridge: Polity Press.
- Runciman, W. G. 1970. "Class, status, and power?" In: *Sociology in its place*, ed. by Idem. Cambridge: Cambridge University Press.

- Staceyová, M. 1986. "Gender and stratification: one central issue or two?" In: *Gender and stratification*, ed. by R. Cromptonová, M. Mann. Cambridge: Polity Press.
- Walbyová, S. 1986. "Gender, class, and stratification: towards a new approach." In: *Gender and stratification*, ed. by R. Cromptonová, M. Mann. Cambridge: Polity Press.
- Walbyová, S. 1990. *Theoretizing Patriarchy*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wright, E. O. 1985. *Classes*. London: Verso.
- Wright, E. O. et. al. 1982. "The American class structure." *American Sociological Review* 47: 709-726.
- Wright, E. O. 1989. "Women in the class structure." *Politics and Society* 17: 35-66.
- Wrong, D. H. 1976. *Sceptical Sociology*. New York: Columbia University Press.